

Från praktisk teologi till kyrkohistoria

Tillbakablickar och reflexioner

OLOPH BEXELL

Under sina fjorton år som professor vid teologiska fakulteten, Uppsala universitet, var Oloph Bexell verksam i först i kyrkovetenskap – det ämne som tidigare kallades praktisk teologi – och därefter, 2006–2014, i kyrkohistoria. STK publicerar här den avskedsföreläsning han höll vid ett symposium den 15 december 2014.

När jag nu slutar min tjänstgöring vid den teologiska fakulteten och går in i ett nytt skede av livet, må det – utan vidlyftiga anspråk – vara tillåtet att blicka tillbaka och berätta lite om det yrkesliv som ligger bakom mig.¹ Det blir en del personliga reflexioner kring något av vad jag varit med om. Som professor har jag varit verksam i två ämnen, först kyrkovetenskap och sedan kyrkohistoria, och på båda håll har jag fått vara med i en stimulerande ämnesutveckling.

Att jag skulle läsa teologi upplevde jag nog, när det var dags att bestämma sig, som rätt självklart. Någon aktiv påverkan hemifrån var det aldrig fråga om. Att jag hamnade i Uppsala var en tillfällighet, beroende på att latinlinjen hemma vid Kalmar läroverk inte fick någon fyraårig ring det året jag sökte in; det var så få sökande att någon LI⁴ inte skulle komma till stånd. Därför hamnade jag på Fjellstedtska skolan i Uppsala. Initiativet var mitt eget. Inte anade jag då, att jag därmed flyttade till Uppsala för gott. Teologi efter studenten hade jag tänkt läsa i Lund och hos Bergmans herrekipering vid Nybron köpte jag, med visst självmedvetet krångel, en lundamössa med rött foder, inte alldeles lätt att få tag på i Uppsala. Men när jag kort efter studentexamen fick veta att det nu blivit min tur i bostadskön och att jag fått en nybyggd liten lägenhet här, fick det bli att jag stannade.

Jag kommer från en gammal småländsk prästfamilj, och i en del sådana hade man förr av tradition hållit sig till en och samma universitetsort.

Hilding Pleijel har någonstans påpekat att man i vår släkt inte gjort så, utan att syskonkretsarna ofta delat på sig.² Och sedan länge hade det hos oss också varit så, att man i ungefär varannan generation farit till Uppsala och varannan till Lund. Men en ren tillfällighet gjorde att jag alltså blev kvar i Uppsala. Min bror läste redan i Lund, liksom vår far en gång gjort, medan vår farfar varit Uppsalastudent osv. Med lundensare har jag alltid haft de bästa relationer.

Att från skolans inrutade värld komma till universitetets friare studier minns jag som något mycket positivt. Jag kom visserligen mitt i en studieomläggning, från den gamla översiktskursen till vad som nu skulle kallas grundkursen. Jag kommer ihåg hur en av de första lärare vi mötte, den världsberömda professorn i religionshistoria Geo Widengren, föreläste på V-Dala nation för oss nybörjare. Omedelbart gav han en glimt av något nytt och med ett vidare perspektiv än vad skolans läroböcker förmedlat, när han relativiserade kursbokens framställning av något vad-det-nu-var. Det stämde inte längre, sade han. Forskningen hade gått vidare sedan boken tryckts och han var själv den som fört den framåt. Och förresten hade författaren tagit fel där-och-där, det visste ju alla numera. Det borde också vi känna till.

¹ Avskedsföreläsning vid ett av teologiska fakulteten, Uppsala universitet, anordnat symposium den 15 december 2014.

² Hilding Pleijel, »Lundaakademien och Växjöstiftet. Några rapsodiska anteckningar.» *Växjö stifts hembygdskalender* 59 (1968), s. 9. Han noterar att man inte kan »uppdaga några objektiva skäl» för deras val av studieort.

Den historiska teologin

Men det var den historiska teologin som lockade mig särskilt. Om den saken var det ingen tvekan, och säkert hade arv och miljö spelat in. Historieämnet var nog det jag tyckte var roligast i skolan och jag hade under mina formativa år, redan i realskolan, en alldeles utomordentligt bra lärare i det ämnet. Men som många goda pedagoger sögs han vidare upp i systemet och blev en inflytelserik utbildningsbyråkrat.³ Jag fick, som en av livets tillfälligheter, stöta ihop med honom just under de få år då han var vanlig klassrumslärare. Både vad gäller honom, i hans möte med 14–15-åringar i Kalmar läroverk för mer än femtio år sedan, och den akademiska utbildningen idag, inte minst i kyrkohistoria vid Uppsala universitet, visar erfarenheten att de kunnigaste, bästa och mest entusiastiska lärarna skall finnas vid utbildningens början, på grundnivån. Det är där man väcker intresset och fångar in engagemanget. Utvecklingen i vårt ämne ger syn för sägen.

Det var alltså de historiska ämnena jag ville fördjupa mig i. I början var det praktisk teologi, det som senare kom att heta först kyrko- och samfundsvetenskap och därefter, som idag här i Uppsala, kort och gott kyrkovetenskap. Där var Åke André och Alf Härdelin mina lärare, varandra mycket olika, men tillsammans för oss studenter en väl fungerande mix. André var tidvis rätt mycket tjänstledig från sin professur för att sköta sitt uppdrag i 1968 års kyrkohandboks-kommitté och Härdelin under långa tider hans vikare. Min tvåbetygsuppsats om Kåre Skredsviks mässritual från 30-talet gav mig tre betyg direkt, och det såg jag väl som ett indicium att det var i det ämnet jag hörde hemma.

Antagningen till forskarutbildning var ganska informell. Jag minns hur jag stod på planen framför Dekanhuset i ett samtal om saken med Åke André. Det slutade med att han sträckte fram handen och sa »ja, då säger vi väl det då»,

³ Sven-Åke Johansson (1932–2010) lämnade katedern och blev gymnasieinspektör i SÖ, var 1970–74 huvudsekreterare i SIA-utredningen om skolans inre arbete, därefter huvudansvarig för dess konsekvens, 1980 års läroplan för grundskolan, Lgr 80. Han blev sedan överdirektör i Skolöverstyrelsen och till sist skoldirektör i Stockholm.

och därmed var det hela klart; det administrativa ordnade han sedan. Det var kanske inte världens bästa antagningssystem, men så gick det till. När André sedermera gick i pension fick jag Alf Härdelin som handledare under det egentliga avhandlingsarbetet. Alla tentamina gjorde jag för Åke André, en trevlig och noggrann tentator, som ville att man skulle kunna säga mycket om huvudlinjen och detaljerna i varje bok, men som inte sällan lät en hålla på bara så länge, att han hörde att man fattat och förstått. »Ja, det var väl smält», var hans vanliga replik, när han tyckte att redogörelsen räckte. Och det kunde, när han var på det humöret, bli intressanta diskussioner kring en del av litteraturen, med breda utflykter i dess vidare sammanhang.

Liturgihistoriska doktorandår

När det gällde att välja avhandlingsämne var jag på det klara med att det skulle handla om kyrkans gudstjänst och en person. En människas roll som aktör och påverkare, med tänkesätt, drivkrafter och sammanhang hade alltid fascinerat mig. Det där var inte särskilt populärt på 70-talet, när många ville reducera personen till en av ödets lagar behärskad anonym kugge i produktionsförhållandenas sociala maskineri. Att verkligheten skulle vara inrättad så, har jag aldrig kunnat tänka mig. Historien är ovedersägligen levande liv.

Min liturgihistoriska doktorsavhandling om Uddo Ullman var ingen biografi, men jag var nog ändå ganska ensam på institutionen om att arbeta med en enskild människa, utifrån dennes konkreta livsförhållanden och tänkande. Det var om hur han teologiskt och konkret ville gestalta kyrkans gudstjänst som jag skrev, och om hur han hämtade sin inspiration i den tyska romantiken och nylutherdomen, hos Kliefoth, Löhe, Theodosius Harnack och andra, framför allt Erlangenteologerna. Jag visade hur han var den som åstadkom en teologiskt medveten omsvängning när Svenska kyrkan definitivt övergav 1811 års kyrkohandbok och gick över till den som kom 1894. I det arbetet hade Ullman varit handboks-kommitténs stora drivkraft. Han hade en genomtänkt liturgisk grundsyn som var teologiskt motiverad och framförde den med energi

och konsekvens, full av idéer och förslag. Gottfrid Billing säger i sina levnadsminnen rätt träffande, att Ullman var i ständigt »liturgisk grossess».⁴ Hans genomtänkta program på bred front blev starten för 1900-talets utveckling.

Avhandlingsämnet växte fram på Ubbo i samtal med Alf Härdelin.⁵ Han var då fortfarande 1800-talsforskare och hade disputerat på Oxfordteologen Newman. På området var han ett stort och internationellt aktat namn. Han hade där och sedan, när han också arbetade med sin stora uppsats om *Kirche und Kult in der Luzerner theologischen Romantik*, varit inne på liknande materier på det tyska område som kom att ligga nära min forskning, t.ex. Tübingenskolan och Johan Adam Möhler, som också hörde till Ullmans bakgrund.⁶ Mitt ämne rörde samma fält, fast på svensk botten. Ullmans namn var faktiskt en smula bekant för mig hemifrån, det fanns redan i familjens tradition. Men när jag väl bestämt mig för att skriva om honom ändrade Härdelin allt tydligare kurs i sin egen forskning och gled iväg mot medeltiden, där han ju blev en av vårt lands och vår tids stora på teologins område.

Kvar satt jag med mitt roliga och spännande 1800-talsämne. Alf Härdelin var en mycket kunnig, beläst och intresserad handledare. Vi resonerade mycket och han hade, som jag antydde, djupa kunskaper om det tyska 1800-tal jag fick läsa in mig på. Men, uppriktigt sagt, han lät mig hållas och ändrade inte särskilt mycket i de manuskripttexter jag lade fram. Jag minns främst hans ivriga kommatering. Det här var före datorernas tid. Vartenda ord i min avhandling är skrivet för hand på Carolina och sedan succes-

sivt renskrivet på min lilla reseskrivmaskin hemma.

Jag kom med i ett väldigt bra forskarseminarium, även om vi doktorander hade mycket olika inriktning. När vi satt runt bordet under Åke Andréns ledning skulle det med tiden visa sig att vi under en period var – om jag inte glömt någon – sex blivande professorer som sporrade varandra, men med rysligt olika ämnen: Kurt Bergling, Sven-Erik Brodd, Anders Bäckström, Anders Ekenberg, Bertil Nilsson och jag. Vid Andréns pensionering var det sedan för oss fritt val mellan att ha efterträdaren Jan Arvid Hellström eller Alf Härdelin som handledare. De hade båda sökt tjänsten efter André, Hellström hade fått den, men mellan dem fanns aldrig någon animositet. Härdelin fick efter någon tid professors namn.

Teori och empiri

Det var under de här åren jag också fick reflektera igenom relationen mellan teori och empiri i historisk forskning. Teorierna skiftar allt eftersom stunderna växla och skrida, men empirin, det som vi skall undersöka, består. Den ligger i arkiven och på biblioteken och väntar. Den historiske forskarens uppgift är att beskriva, förklara och förstå det förflutna, att försöka se hur bitar av det förgångna bildar ett mönster och ett sammanhang som går att göra begripligt. Det är med våra fördomsfria och ständigt nya *frågor* som vi skall gå till materialet, men så långt det är möjligt utifrån dess egna förutsättningar.

Jag har alltid varit lite misstänksam när man redan från början prompt vill utgå från *en enda teori* för att ge en förklaring till ett historiskt skeende. Erfarenhetsmässigt är historien inte så blint lagbunden som om den vore en kemisk reaktion, utan är ju människors levande liv och erfarenheter. Det kan faktiskt finnas fler förklaringsgrunder än den en enda som man i förväg hade bestämt sig för. Jag är övertygad om att den som stänger in sitt resonemang och sina förklaringar i en förutbestämd teorimodell, därmed bygger ett staket kring sin vetenskapliga kreativitet. Det gör man så högt att sikten inte är fri och nyfikenhetens nya frågor inte kan gå vidare för att få sina svar. Viktigt material som flyttar

⁴ Gottfrid Billings *levnadsminnen. Biskopstiden i Lund*. Utg. med inledning och kommentar av Hilding Pleijel. (Samlingar och Studier till Svenska Kyrkans Historia 34.) Lund 1975, s. 85.

⁵ Ubbo var namnet på ett slags konviktorium i bottenvåningen på Studentkårens 1968 uppförda hus i hörnet Övre Slottsgatan–Åsgränd, alldeles nära Universitetshuset. Kvarteret heter Ubbo och efter det fick matstället sitt namn. »Ubbo» är inte, som många tror, en akronym, utan sagohävdernas namn på Uppsalas mytiske grundläggare kung Ubbo, vilken skulle blivit satt i hög vid nuvarande Trefaldighetskyrkan.

⁶ *Zeitschrift für katholische Theologie* 89 (1967), s. 139–175

forskningens front kan finnas på andra sidan. För den som inte tror att tillvaron är obevekligt förutsägbar och mekanisk måste teorierna bli sekundära instrument, som man kan ta till när man vill söka se ett mönster i en historisk utveckling och finna förklaringar.

Det är våra frågor som gäller, vetgirighetens frågor till materialet. Inte bara »när-var-hur?» utan också »varför?» Frågorna, metoderna och teorierna kan vara många och de kan växla när det gäller att driva en hypotes i bevis. Det behövs många försök att ge tankarna den struktur som blir tjänlig för uppgiftens lösning. Teorierna växer fram *ur* empirin. Och det är ju inte teorin som skall bevisas, utan historien som skall förklaras och förstås. Ja, det här är inte opportunt i alla sammanhang, men det må vara sagt som en reflexion, och de doktorander jag samarbetat med har hört mig säga det förr.

När jag tänker tillbaka på mina egna doktorandår måste jag säga att de för mig var väldigt roliga. Min arbetsplats var Carolina och flitigt försökte jag sitta där från det att biblioteket öppnade klockan halv nio. På den tiden skulle man för hand skriva in sitt namn och bordsnummer i en liggare varje gång man gick in. Vi var några stycken som nästan tävlade om att skriva namnet först av alla varje morgon. När man började bli hungrig fram emot kl. 12 visste man att man den dagen hade gjort ett inte föraktligt dagsverke, eller åtminstone ett halvt. Lunchen var viktig, inte bara näringsfysiologiskt. Den åt vi på Ubbo. Där träffades varje dag vid samma bord under många år Alf Härdelin och en rad doktorander i praktisk teologi och annat. Där diskuterade vi allt från vetenskapliga problem – vad någon kanske just hållit på med under förmiddagen – till dagens aktualiteter och det sociala kitt som kallas allmänt trivsamt skvaller om hört och hänt och läst och känt. För mig var doktorandåren på många plan verkliga utvecklande, lärorika och stimulerande.

Efter disputationen i liturgik breddade jag mig mot kyrkorätt och skrev som postdoc en undersökning om allmänna kyrkomötet och var sedan universitetslektor under åtta år från 1992; inom ämnesområdet kristendomens historia och i grundutbildningen var Ragnar Norrman min närmaste kollega. Vi ansvarade för nybörjarundervisningen varannan termin var. Jag ska här inte

alltför mycket gå in på detaljer om mina skrivelser genom åren. Vad jag publicerat är ju förtecknat i den förnämligt hedrande festskrift som jag överraskades med på min sextioårsdag.⁷

Några forskningslinjer

Jag kan ändå se några linjer i det jag gjort under årens lopp. Vid sidan av det liturgihistoriska och kyrkorättshistoriska finns ytterligare ett par spår. Ett är det homiletikhistoriska. När jag på 1990-talet deltog i det stora nordiska forskningsprojektet om nordisk påskpredikan från reformationen till idag, drev jag, och fick kollegerna med på, att vi skulle undersöka inte bara de redan namnkunniga paradpredikanterna utan också söka få fatt på de s.k. vanliga prästernas förkunelse. Jag skrev en artikel i *Svensk exegetisk årsbok* där jag räknade ut att det i Svenska kyrkan förekom minst 150 000 predikotillfällen per år. Under ett sekel är det 100 gånger så många: 1 500 000.⁸ Vad hade prästerna sagt från sina predikstolar vid allt detta predikande? Vad var det vanligt folk hade fått höra i detta enorma utbud? Genom sin förkunelse är kyrkan i funktion. I projektet arbetade jag med en tvåhundraårig utveckling från Carl Gustaf Ekmansson och Henric Schartau till Martin Lönnebo och Annica Anderbrant.⁹ Jag kunde i min undersökning för

⁷ *Kyrkoliv i 1800-talets Sverige*, (Bibliotheca Theologiae Practicae 83) 1997.

⁸ »Bibeln i predikan. Om Bibeln som referens i svensk kyrkopredikan.» *Svensk exegetisk årsbok* 66 (2001), s. 55–72.

⁹ Projektet var finansierat av Nordiska ministerrådet inom dess forskningsprogram »Norden och Europa». Resultatet publicerades i två rapportvolymmer om tillhoppa över 1300 sidor: *Luthersk påskpredikan i Norden*. 1. *Från reformation till nutid* och 2. *Traditioner och regioner*, som utkom 2001. Det Norden som undersöktes var inte bara de nordiska länderna i konventionell mening, utan även Grönland, Färöarna och något även om Estland. Ministerrådet lät till min förtrytelse trycka rapporten i en extremt liten upplaga, som inte ens var tillgänglig genom bokhandeln; jag menade att så kunde det ju inte förbli. År 2010 blev de svenska bidragen tillgängliga för en större läsekrets i en särskild volym, *Svensk påskpredikan genom tiderna*, som redigerades av Christer Pahlmblad och Sven-Åke Selander och som utgavs på Artos förlag. Som

1800- och 1900-talen visa hur det helt klart funnits två linjer. Den stora huvudlinjen från Nohrborg och framåt, och med en betydligt äldre historia än så, traderar kristen tro på lutherskt vis, med synd och nåd och rättfärdiggörelsen genom tro och dess applikation på lyssnaren i centrum. Detta äger rum tämligen oberoende av den andra linjen, som var präglad av de teologiska skolbildningar som, olika varandra, var på modet för tillfället. Dessa har analyserats av både teologi- och kyrkohistoriker och i homiletikhistorien försetts med epitet som t.ex. »upplysnings-tidens» predikan med tydliga kriterier. Det är den förra, rätt lågmälda gruppen, som ovedersägligen varit dominerande i svenskt kyrkoliv. I den senare har skolbildningar kommit och gått. Den första linjen har bestått i kontinuitet över tid och säkert traderats direkt från en äldre generations församlingspräster till yngre.¹⁰ Det mångfasetterade spektret relativiserar den konventionella homiletikhistoriens stereotypier. Jag skrev sedan under några år en rad homiletikhistoriska uppsatser med inriktning mot den vanliga församlingsförkunnelsen.

Ett annat spår jag kan se mig ha följt är det hymnologihistoriska, där jag med olika infallsvinklar skrivit om olika diskussioner om psalmbokskonstruktionerna, med de många förslagen under 1800-talet på väg till 1937 års psalmbok, och med debatten under 1900-talet på väg till 1986 års psalmbok.¹¹

framgår av den ändrade titeln kompletterades projektbidragen nu med en nyskriven uppsats även om medeltida predikan. Min uppsats om »Svensk påskpredikan under 1800- och 1900-talen» återfinns där på s. 211–345.

¹⁰ I en senare uppsats, »Ordet tvärs genom tiden», publicerad i festskriften till Karl Johan Hansson, *Theologia practica et musica sacra*, 2003, s. 99–120, diskuterade jag kritiskt hur svensk prästutbildning de senaste decennierna aktivt velat bryta med denna trosförmedlande svenska predikotradition.

¹¹ I festskriften till Ingvar Dahlbacka, *Historiska perspektiv på kyrka och väckelse*, 2013, s. 77–108, skrev jag om »Runebergs psalmer i Sverige». Hans psalmboksförslag trycktes redan 1864. Jag lade märke till något med vidare kyrkohistoriskt intresse än det rent hymnologiska: en märklig kulturbarriär mellan rikssvenskt och finlandssvenskt kyrkoliv. Trots det gemensamma svenska språket har en rad av Runebergs psalmer i 1937 och 1986 års psalmböcker i vårt land

Samtidigt och i ett större perspektiv speglade allt detta hur kyrkan och dess företrädare hanterade sin verklighet i en tid då enhetskyrkoförhållandena försvann.

Ämnesteori

Det var en rolig tid när jag var aktiv i praktisk teologi – eller kyrkovetenskap som det senare fick heta. När Sven-Erik Brodd blivit professor försökte vi intensivt hitta en gemensam formel för vad ämnet var, till skillnad från kyrkohistoria. Och trots allt var den äldre traditionen, speglad i bredden vid Andréns seminarier som jag nyss nämnde, inte så enkel att finna en struktur på. Jag gav ut en ämnesteoretisk bok där företrädare för ämnets olika perspektiv medverkade.¹² Jag markerade där för min del kyrkovetenskapens roll som en historisk disciplin om kyrkornas praxis, deras gestaltning och funktion, teologi och drivkrafter. Basen är de faktiskt existerande kyrkosamfundet. Alltså för mig – enkelt uttryckt – det aktuella kyrkosamfundets teologiskt motiverade förståelse av sin egenart och hur denna självförståelse tog sig uttryck i praxis. Kyrkovetenskapen uppfattar jag som ett slags parallell inom den teologiska fakulteten till statsvetenskapen.¹³

Kyrkan är alltid en konkret verklighet som manifesteras konfessionellt, och denna verklighet – i gudstjänst, sakramentsförvaltning, kyrkorätt och vad det kan vara – uttrycker alltid en teologi, på något sätt relaterad till konfessionens egenart.

först etablerats på frikyrkligt håll. Det var från början med inspiration därifrån som de togs med i 1921 års psalmbokstillägg. Flera av hans i Borgå stift mest sjungna psalmer har aldrig hamnat i rikssvensk psalmbok. Å andra sidan är Wallins psalmer inte särskilt frekventa i Finland.

¹² *Kyrkovetenskapliga forskningslinjer. En vetenskapsteoretisk översikt*, 1996.

¹³ Statsvetenskapen undersöker ju olika staters teorier, system och grundläggande rättsregler, deras aktiviteter vis-à-vis medborgarna, de politiska partiernas ideologier och samspelet mellan olika aktörer och olika nivåer osv. Kyrkovetenskapen rör på ett snarlikt sätt – *mutatis mutandis* – kyrkors och samfunds reflexion om sin egenart, så som denna i historia och nutid kommer till uttryck i praxis.

Jag vill alltså inte se vårt forskningsföremål kyrkan reducerat till teologernas teoretiska abstraktion, en fritt svävande ballong, utan som något konkret som möter människor utifrån sin tradition och historia, utifrån en medvetenhet inom olika konfessioner vad det innebär att vara »kyrka». Det var detta som jag uppfattade som min uppgift att på några områden söka bidra till att förklara och att förstå något av.¹⁴

Personhistoria

År 1984 blev jag anmodad av biskop Lindegård i Växjö att gå in i uppgiften som stiftets prästmötesminnestecknare. Det innebar att jag skulle skriva biografier över de präster i stiftet som avlider och vart sjätte år parentera dem vid prästmötet, dels i ett muntligt tal, dels utförligt och skriftligt i tryckt form. Det var en uppgift jag bara kunde fullgöra om jag fick arbeta så som jag var van: på vanliga akademiska villkor, med allsidigt källmaterial, ställda frågor och sammanfattande resultat. Ytliga livskränikor ville jag inte stanna vid och hagiografier ville jag heller inte skriva. Genom prästödena med deras dagrar och skuggor ville jag se sammanhang och försöka förstå hur man gestaltat detta att vara präst i Sverige i mitten av 1900-talet. Jag var redan då anlitad som medarbetare i *Svenskt Biografiskt Lexikon* och inövad att på några sidor göra mini-biografier om män och kvinnor från 1700-talet och framåt. I SBL har jag hittills skrivit runt tjugufem artiklar. Min uppsats om Olof Sundby är under tryckning – om honom skrev jag ur ett delvis annat perspektiv också till prästmötet 2002 – och strax skall jag lämna manuskriptet om Jesper Swedberg.

Jag hade uppgiften som minnestecknare i arton år. Den resulterade i tre böcker om tillhoppa 228 präster av alla de slag.¹⁵ När jag 1990 an-

sökte om docentur lämnade jag inte som specimen in den då utkomna första volymen; jag tyckte inte riktigt att genren hörde dit. Men till min förvåning och heder stod det i utlåtandet att den sakkunnige visserligen kunde förstå denna sparsmakenhet, men att han ändå ville ta med boken som ett förtjänstfullt bidrag i den positiva bedömning av min vetenskapliga kompetens som han gjorde. Han hade letat reda på den själv. I de projekt som Stiftelsen Sverige och kristen tro genomfört sedan mer än tio år har jag skrivit rätt utförligt om så olikartade personer ur 1900-talets svenska kyrkohistoria som Gunnar Rosendal, Manfred Björkquist och Siri Dahlquist.¹⁶ Det här var några exempel på det personhistoriska spåret i min forskning. Att förstå människors liv, tänkande och handlande är viktigt.

Pastoralhistoria

Det var genom prästbiografierna som mitt intresse för det som jag kommit att kalla pastoralhistoria konsoliderades. Det började nog så smått redan när jag i Ullmanforskningen ville skriva om liturgin, inte som bara text utan som ett skeende på församlingsnivån. Jag insåg snart att kyrkans historia på basplanet ännu var i stort sett oskriven. Det hade varit påvans, kungars, biskopars, konciliars, kyrkomötens, årskonferensers, lagstiftningens och kyrkohandboks-kommittéernas historia liksom konflikternas och dissidenternas historia som man huvudsakligen arbetat med i kyrkohistoria och praktisk teologi. Små grupper, som gråkoltar och andra konfliktskapare i majoritetssamhället, som fått sina aktiviteter dokumenterade i protokoll, förstörades, och många tänkte måhända att det var sådant som

¹⁴ Detta markerade jag bl.a. i min installationsföreläsning, »Kyrkans som forskningsobjekt – om kyrkovetenkapens uppgift», tryckt i *Kyrkohistorisk årsskrift* 101 (2001), s. 101–104.

¹⁵ Serien heter *Präster i S:t Sigfrids stift*, 1–3, 1990, 1996, 2002; biografien om Sundby finns i band 3, s. 11–21. I det första bandet gjorde jag en slags programförklaring till hur jag uppfattade den rätt vanskliga minnesteckningsgenrens funktion i nutiden.

¹⁶ »'Goddag, det är fader Gunnar!' En presentation av Gunnar Rosendal – några konturer av hans liv och gärning» och »Altare och predikstol. Predikans funktion i Gunnar Rosendals teologi.» *Gunnar Rosendal. En banbrytare för kyrklig förnyelse*, 2003, s. 21–72 och 237–277. – »'Gud kan göra under också i Stockholm.' Manfred Björkquist som biskop.» *Manfred Björkquist. Visionär och kyrkoledare*, 2008, s. 156–225. – »Från unglyrkligheten till Moralisk upprustning. Siri Dahlquist och hennes tillflöden.» *Siri Dahlquist. Psalmförfattare, prästfru och teolog*, 2012, s. 19–105.

präglade kyrkolivet under en hel epok. Genom ett kontrastperspektiv var det pedagogiskt och enkelt att göra så – precis som man gjort med predikotyperna. Men kyrkans normala liv var inte detta, utan människors möte på den lokala nivån i ett fungerande pastoralt arbete. Detta hade jag velat skildra när uppgiften var att fokusera på präst efter präst. Kyrkans historia är inte dess prästers, det är viktigt att komma ihåg, men den kan inte tänkas dem förutan. Tillsammans ville jag att skildringarna skulle ge en bild av vanligt kyrkoliv under 1900-talets mitt, en bit av den självklara och annars oskrivna kyrkohistorien.

Jag märkte också hur enkönad kyrkohistorie-skrivningen varit. Våldigt många präster utförde faktiskt församlingsarbetet i par med sin fru, hon fanns vid hans sida, men utom synhåll i dokumenten eftersom hon inte var anställd. Men hon och hennes gärning fanns i folks minne. I meddelandena från mina informanter markerades ofta prästfruarnas duglighet. På det temat håller jag tillsammans med några kolleger just på att avsluta ett tvärvetenskapligt projekt om prästfrun i svensk kyrkohistoria. Jag har där skrivit om det svenska prästfruidealet 1760–1850; boken kommer enligt våra planer till våren. Kyrkohistorieskrivningen har varit blind för prästfruarnas och senare också diakonissornas insatser vid prästens sida.

Projektet Sveriges kyrkohistoria

År 1989 kontaktades professorerna i kristendomens historia i Uppsala av Samfundet Pro Fide et Christianismo genom dess preses domprosten Robert Murray, som ville ta initiativet till och ekonomisera ett nytt stort svenskt kyrkohistorieverk. Det resulterade i en utredning om förutsättningarna för något sådant, där jag blev sekreterare under Harry Lenhammars ledning. Jag skissade hur en sådan framställning lämpligen skulle kunna disponeras inom åtta band. Vi undersökte resurserna och tog in anbud från olika bokförlag. Förberedelsearbetet var noggrant.

Några år senare kom projektet i gång, organisatoriskt inordnat under Svenska kyrkans forskningsråd. Genom en idékonferens på Sigtunastiftelsen hölls ett vidare samråd och vi skaffade oss

erfarenheter från andra liknande projekt.¹⁷ Lars Hartman blev så att säga skraddaren som sydde ihop det hela med forskningsrådet som huvudman, han var då dess chef. Jag kom med i bokverkets redaktion tillsammans med Lenhammar, Ingmar Brohed och Lennart Tegborg, som blev huvudansvarig redaktör på heltid.¹⁸

Bland det första vi hade att göra var att se oss om efter författare. Tegborg märkte snart att han inte, som först var tänkt, skulle hinna med att tillsammans med sina övergripande uppgifter gå in som huvudförfattare för ett eget band. Vi tre andra tog på oss skrivuppgifter med var sitt band. Därutöver var huvudförfattarna rätt självklara – de främsta specialisterna på var sin epok. För varje band skulle också ett antal författare av kortare specialartiklar kontaktas och kontrakteras. Särskilt roligt får jag väl säga att det var, att vi lyckades övertala den då över 80-åriga Åke Andrén att sammanfatta sin och andras reformationshistoriska forskning i det som blev det tredje bandet. Men han var ju länge än alldeles obruten av sin ålder. Själv åtog jag mig att skriva band 7 om det senare 1800-talet, en omvälvande period som för mig inte upphör att fascinera.

Redaktionsgruppen träffades regelbundet till heldagssammanträden flera gånger per termin.¹⁹

¹⁷ På Island förberedde man samtidigt tusenårsfirandet av landets kristnande. Alltinget hade ekonomiserat utgivningen av ett motsvarande isländskt kyrkohistorieverk, *Kristni á Íslandi*, som utgavs i fyra band 2000. Huvudansvarig var den Uppsaladisputerade kyrkohistorieprofessorn Hjalti Hugason i Reykjavík, som bland andra kom till konferensen i november 1994 och berättade om hur man lagt upp sitt arbete. Också med de ansvariga för de nyutkomna svenska musik- och litteraturhistoriska flerbandsverken hade vi kontakt och hämtade inspiration, när vi stakade ut vår egen kurs.

¹⁸ Till utgivningen var också knuten en projekt- och redaktionssekreterare. Verbums förlagsredaktör var också kontinuerligt med i arbetet. En särskild bildredaktör hade ansvaret att skaffa fram alla illustrationerna.

¹⁹ Genom Lars Hartmans förmedling blev vår fasta sammanträdesplats under hela projektiden det s.k. Stenhuset vid Åsgränd, Kungl. Vetenskapssamhällets hus mellan Ubbo-huset och ärkebiskopsgården. Akademiens husmor underlättade betydligt genom att på plats förse oss med både mat och kaffe; tidsspillan blev minimal och arbetsdagarna mycket effektiva.

Varje författares alla texter, huvudtexter, specialartiklar och inte minst bildtexter blev noggrant manglade där, med seminarier kring allt som skrevs, både med tanke på sakinnehåll och på läslighet hos den tänkta målgruppen.

När bokverkets sista band var färdigt 2005 hade tiden gått och jag hade hunnit bli preses i Samfundet Pro Fide, som sexton år tidigare tagit initiativet till utgivningen. Så vid förlagets högtidlighet, som avslutade det hela, fick jag liksom slå knut på mig själv och inte bara uppträda som en i den tidiga utredningsgruppen, en i redaktionen och en bland författarna, utan också företräda huvudsponsorn Pro Fide och tacka för att de stora belopp som samfundet genom åren plöjt ned i projektet använts så väl. Jag kom alltså i olika roller och positioner att vara med under hela arbetet, från det att det lilla fröet såddes som idé, sedan växte till och gick i ax och till den färdiga limpan i åtta volymer. Det blev det första stora bokverk om Sveriges kyrkohistoria någonsin som kom i mål med alla planerade band om alla epoker utgivna – alla tidigare försök hade på ena eller andra sättet tyvärr slutat som en torso. Att det gick så väl var till stor del forskningsrådets och Lennart Tegborgs stora förtjänst, han höll oss alla i strama tyglar. Det var måhända så som min väg till det *formella* kyrkohistorieämnet började. Kyrkohistoriker hade jag nog alltid varit på ena eller andra sättet.

Pastoralhistoria är ett perspektiv som jag velat driva, ett komplement till, inte en ersättning för andra perspektiv på kyrkans historia. Det var pastoralhistorien jag hade velat komma åt när jag i det homiletikhistoriska projektet ville få med de vanliga prästernas förkunnelse och när jag skrev prästbiografierna. Det var den jag ville ha med när jag sammanfattande skrev om det senare 1800-talets kyrkohistoria. Detta perspektiv vill se och skildra kyrkans historia så som människor mött den i sin egen närmiljö i helg och vardag. Den vill knyta samman skeendet på den beslutsfattande riksnivån med dess konsekvenser i det lokala sammanhanget och vice versa. Pastoralhistorien integrerades i det forskningsprogram som jag sedermera utarbetade när kyrkohistorieämnet blev mitt ansvar vid fakulteten. En lång rad studentuppsatser och också en del avhand-

lingar har sedan dess koncipierats utifrån detta tänkesätt.²⁰

Professorsåren

År 2000 hade jag blivit professor och ämnesföreläsare i kyrkovetenskap. Även om jag så smått startat som doktorandhandledare dessförinnan blev detta mera tydligt en början på den roliga och mycket lärorika period i mitt liv där den högre utbildningen var en viktig uppgift. Till min stora både glädje och heder har åtta av dem som lagt fram sina doktorsavhandlingar efter min handledning förgyllt dagens symposium genom var sin kortföreläsning, där de visat hur forskning fortfarande pågår – deras föreläsningsteman visar på den bredd det varit fråga om vad gäller ämnesval och hur man sedan gått vidare. Handledaruppgiften på olika nivåer har jag tyckt varit viktig, ägnat den åtskillig tid, men fått väldigt mycket tillbaka, stimulerande och utvecklande. Tillhoppa är det hittills tio doktorander som jag såsom huvudhandledare följt till disputation i de båda ämnena.²¹ Sedan skall jag som emeritus få fortsätta med ytterligare ett par, tills de inom överskådlig tid är klara. Och för en avhandling där jag är biträdande handledare är det slutseminarium om en månad. Allt det här har varit och är väldigt roligt att vara med om i en konstruktiv dialog: att höra en idé beskrivas, successivt följa hur ett material definieras och avgränsas, en fråga ställs, kvalificeras och bryts ned och med tiden når sin lösning och upptäcka att nytt vetande genereras.

År 2006 kom en förfrågan från fakulteten om jag kunde tänka mig att lämna kyrkovetenskapen och ta över ansvaret för kyrkohistorieprofessuren. Efter en del funderande svarade jag ja på den kallelsen och kom snabbt att känna mig hemma i ämnet också formellt. Jag hade varit

²⁰ Forskningsprogrammet är tryckt i *Kyrkohistorisk årskrift* 108 (2008), s. 140–147.

²¹ Tuulikki Koivunen Bylund, Göran Lundstedt, Gunnar Weman, Stina Fallberg Sundmark, Lilly Anne Østtveit Elgvin och Per Dahlman i kyrkovetenskap samt Torbjörn Aronsson, Joel Halldorf, Torbjörn Larspers och Klas Hansson i kyrkohistoria. För mig kom ämnenas handledarskap att tidsmässigt överlappa varandra.

något av en grängångare och skulle väl så förbli. Det är ju så att mitt pastoralthistoriska intresse inom kyrkohistorien befinner sig just på den gränsen med sikt åt båda håll. Här fick jag ansvaret för ett väldigt trevligt seminarium, som växte och frodades. Nya doktorander tillkom och skrev sina avhandlingar och på D-, master- och magisternivå blev den ena studenten efter den andra färdiga med sina uppsatser.²² Dessutom har seniora forskare mer eller mindre regelbundet deltagit i våra högre seminarier och alla har varit pålästa och konstruktivt bidragit till samtalet. Kyrkohistorieseminarier är aktivt, kreativt och stimulerande. Att vecka efter vecka vara verksam i en sådan miljö har varit ett privilegium, tanken på det fyller mig med glädje och tacksamhet. För mig har det varit väldigt roliga år.

Så småningom har mitt intresse kommit att vidgas också mot den teologiska lärdomshistorien. På det området har jag skrivit, inte bara en rad artiklar i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, utan också, mera utförligt och ämneestetiskt djuplodande, om ett par av både den praktiska teologins och kyrkohistorieämnets tidigare företrädare och deras ämneskonception.²³ Och mer i

²² Jag har tyckt att det var olyckligt att de många goda och ambitiösa uppsatser som skrivs på s.k. avancerad nivå, och som på ett habil sätt för fram ny kunskap, efter uppsatsventileringen med en handfull studenter närvarande bara förpassas till arkivens glömska. Därför tog jag inom kyrkovetenskapen initiativet till en skriftserie av mindre format, *Scripta ecclesiologica minora*, där bl.a. sådana uppsatser, sedermera genom bokförlaget Artos, skulle få ett forum för att kunna tryckas och spridas. I *Kyrkohistorisk årsskrift* publiceras, som Svenska Kyrkohistoriska Föreningens pris för varje läsårs bästa prestation, »en under året ventilerad uppsats med ett kyrkohistoriskt relevant tema», skriven av en student vid svenska universitet och högskolor. Kandidaterna nomineras av sina handledare. I föreningens arbetsutskott utser vi sedan vinnaren, vilken, som ett inslag i den årliga Kyrkohistoriska dagen, som pris också får ta emot en penningssumma.

²³ Om »Edvard Rodhe och den praktiska teologin» handlade min inträdesföreläsning i Nathan Söderblom-Sällskapet; den överarbetades och trycktes sedan i årsboken *Religion och Bibel* 62–63 (2003–2004), s. 5–24. Om »Sven Göransson som kyrkohistoriker» talade jag vid ett symposium på hundraårsdagen av

den vägen blir det när jag nu som emeritus fått förtroendet att medarbeta i Uppsala universitets stora universitetshistoriska projekt, i dess avslutande fas för perioden efter 1916.²⁴

Kyrkohistorieämnet

Vid en teologisk fakultet är den historiska dimensionen och de historiska ämnena viktiga; det är inget specialintresse bara för vissa. Och kyrkohistorieämnet är viktigt inte minst i en tid – för att ta ett i geografisk mening rätt näraliggande exempel – då det stora kyrkosamfundet i vårt land uppenbarligen är alldeles omedvetet om att det har en historia: att det funnits i en gången tid som är tidigare än nu och att det finns erfarenheter gjorda av andra än de för ögonblicket anställda. Historien är något att minnas mitt i nuet, kontinuerligt ta lärdom av och leva vidare i och genom – och inte bara aktualisera genom spektakulära jubileumsmanifestationer av momentana händelser vartannat decennium eller så.

Det finns, i det sammanhang jag nu nämnde, många yttre symbolhandlingar för denna beklagliga avveckling av historiemedvetenheten, också små, men tecken som är tydliga. Ett är att man på det hela taget gjort sig av med sina bibliotek, först det i kanslibyggnaden, sedan också det som byggts upp inom pastoralinstitutet. Tidigare generationers teologiska reflexion kommer på så sätt utom synhåll för den dagliga verksamheten. Och inte bara detta, också möblemang och konstföremål från olika tider, som signalerade att det funnits människor i kyrkans sammanhang före nutiden, finns inte längre kvar i huset. Minnet av det förgångna har rensats ut. Man kan säga mycket om detta, men för en historiker står det som ett symptom för hur postmodernitetens

hans födelse och utvecklade detta sedan i *Kyrkohistorisk Årsskrift* 111 (2011), s. 123–144.

²⁴ *Uppsala universitets historia* började utges av Claes Annerstedt till fyrahundraårsjubileet 1877 och utkom därefter i tio band jämte ett omfångsrikt register. Framställningen slutade 1792. En fortsättning är nu under utgivning och två band har redan kommit. Här till se Carl Frängsmyr & Tore Frängsmyr, »En ny universitetshistorik» i festskriften till Anders Hallberg, *Det goda universitetet*, 2011, s. 355–365.

maktstrukturer fungerar och för ett a-historiskt sammanhang, där man inte längre vill möta och ta del av vad andra redan tidigare har tänkt och skrivit, sagt och gjort. Det yttre skeendet är tecken på en inre hållning.

Men historien är inte ett museum, utan många människors samlade erfarenheter. Varje generation ur kyrkans förflutna har ett bidrag att ge, och kanske ibland till och med korrektiv till vår egen tid. En minneslös människa blir, som bekant, vilsen, förstår inte vem hon är och vad hon vill och kan till slut inte ta vara på sig själv. En sådan person måste vårdas av andra och förtvinar till sist. Ursäkta min frispråkighet, men sett i det större sammanhanget blir samtidens historiska ointresse till ett mönster som står för något djupare och allvarligt. Det är inte fakultetens uppgift att lägga sig i hur man bär sig åt i kyrkor och samfund, det vore alldeles fel. Vår uppgift är att utifrån iaktta och kritiskt analysera vad som pågår och sedan dra slutsatser.²⁵ När kyrkohistorieämnet inte är obligatoriskt i prästutbildningen måste vi från vårt ämne ständigt påminna både oss själva, vår fakultet, våra studenter, vår omgivning och våra avnämare om hur viktig historien är i en kyrka och ett samfund, inte minst därför att kristendomen är en historisk religion, som existerar i och genom historien, i sin egenart och i kontakt med det omgivande samhället. Den kristna kyrka vi studerar gör anspråk på att basera hela sin existens på historiska händelser i det förflutna. Den är inte ett fritt svävande tanke-system som uppfins och tänks ut på nytt i varje

generation – och historia är inte bara lite inledningsbakgrund till något annat, utan ingår i just detta teologiska system *att vara kyrka*. Och kyrkan, vilket egennamn samfundet eller konfessionen än bär, är ingen nationell företeelse, utan till sitt väsen global och universell.

Fakulteten och institutionen

Ledningen av fakulteten har skiftat under mina år; det ligger i sakens natur. Dekanerna har bytt av varandra i den fakultetsnämnd där jag först var med några år på 1980-talet och därefter, sedan 1993, suttit som ledamot under tjuguetta år. Dessförinnan, på 1970-talet, fanns jag med i det som då hette utbildningsnämnden. Uppgifterna i fakultetsnämnden har inte alltid varit okomplicerade och de bekymmer vi haft att ta ställning till under den tid då jag varit med kunde vara ganska stora; sådant ligger nu sedan länge bakom oss. I fakultetens och institutionens sammanhang har jag tagits i anspråk i olika uppgifter och ansvarsfyllda förtroendeuppdrag.²⁶ Under trettiosju år har jag arbetat vid den här institutionen och under mer än fjorton av dem som professor vid fakulteten. Glad och tacksam över min tillvaro har jag cyklat till institutionen om dagarna. Mitt arbete har på många sätt varit ett privilegium och jag har inte velat ha något annat yrke, än det som blev mitt.

²⁵ Om »Kyrkans ansvar för sin historia» talade jag i februari 2008 vid en ämneskonferens på Vitterhetskademien; vad jag då sade är tryckt i boken *Kyrkohistoria. Perspektiv på ett forskningsämne*, 2009, s. 79–86.

²⁶ Utöver olika fakultetsuppdrag, bl.a. som prodekanus, blev jag 2002 ledamot av den universitetsgemensamma redaktionen för skriftserien *Acta Universitatis Upsaliensis*, där jag 2005 kom in i arbetsutskottet och sedan var ordförande 2009–2014. Med mitt bokliga och bibliografiska intresse roade det mig en hel del. *Acta* speglar hela universitetet. Med en smidig och lätt överblickbar struktur finns idag över sjuttio aktiva specialserier över hela det vetenskapliga fältet och en väl utarbetad internationell försäljningsorganisation. En liten historik över verksamheten under hundrafemtio år skrev jag i uppsatsen »Ad Acta. Några anteckningar om Acta Universitatis Upsaliensis», som trycktes i festskriften till överbibliotekarien Ulf Göranson, *I lag med böcker*, 2012, s. 43–56.

Summary

Oloph Bexell was 2000–2014 Professor at Uppsala University, first in Ecclesiology and Ecclesial Life and then in Church History. In his farewell lecture he describes his research development and scholarly interests and activities. In particular, he has argued for the urgency and relevance of Pastoral History for Church History research. He also emphasizes the importance and responsibility of Church History as a discipline at a time when churches are markedly uninterested in their own history.